

НАУЧЕН КОНСУЛТАТИВЕН СЪВЕТ ПО ЗЕМЕДЕЛИЕ

ПРОГРАМА ЗА ПРИОРИТЕТИТЕ В РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ В ПЕРИОДА 2009-2013 Г.

КОЛЕКТИВ:

1. проф. д.ик.н. Пламен Мишев – ръководител
2. акад. Атанас Атанасов
3. акад. Никола Съботинов
4. проф. Иван Станков
5. проф. Людмил Петков
6. доц. Димитър Греков
7. доц. Недка Иванова
8. ст.н.с. II ст. Мартин Банов
9. доц. Георги Чобанов
10. д-р Мария Пенева
11. д-р Зорница Стоянова
12. докторант Христина Харизанова
13. Емил Миланов
14. Асен Сеньов

Предговор

Земеделието традиционно е един от най-важните сектори на българската икономика. Независимо от всичките проблеми и противоречия в неговото развитие след 1990 г. секторът си остава един от стълбовете на българския общественоекономически живот. Стабилното положително развитие на икономика на страната през последните години намали относителната тежест на земеделието по отношение на създавания от него брутен вътрешен продукт и равнище на заетост, но въпреки това аграрния сектор и в бъдеще ще играе значителна роля в българската икономика и ще определя в значителна степен общото състояние на страната.

От 2007 г. България и нейните земеделски производители са в коренно различна обстановка. България стана член на най-големият политически, социален и икономически съюз в света – ЕС. Това определя и новите предизвикателства пред страната и нейния аграрен сектор. Ако до 2007 г. основните фактори за развитие за земеделието бяха вътрешни след приемането ни в ЕС не по-малко важно въздействие върху развитието на българския аграрен сектор оказват и външните фактори.

Аграрният сектор в световен мащаб е изправен пред редица предизвикателства. Според независимата Foresight Expert Group (FEG), финансирана от ЕС, осем са факторите, които са движещите сили на промени в аграрния и хранителния сектор –

- **климатичните промени,**
- **околна среда,**
- **икономика и търговия,**
- **нехранителни енергийни ресурси,**
- **социалните и демографски промени,**
- **здраве,**
- **селска икономика и регионално развитие,**
- **наука и технологии.**

Освен тези общи предизвикателства, пред България стои и задачата за промяна на механизмите на функциониране и управление на обществото и икономиката като член на ЕС и в частност на механизмите за въздействие върху земеделския сектор, а именно прилагане на ОСП. Така можем да обобщим че върху развитието на българското земеделие оказват влияние три основни групи фактори:

- **състоянието на сектора и протичащите в него процеси;**
- **тенденциите в развитието на световното и европейското земеделие;**

- **проблемите при въвеждане и овладяване на новите механизмите на управление и регулиране на сектора, т.е. прилагане на ОСП;**

Не трябва обаче да се очаква, че държавата, респективно изпълнителната власт може да реши всички проблеми на българското земеделие. В една пазарна икономика и гражданско общество всеки субект /стопански и обществен/ има своята роля и своята функция. В тази светлина трябва да се преценява и разглежда ролята на държавата при регулиране на аграрния сектор. С промените в ОСП ролята на пазарните сили става решаваща, а тази на държавата намалява, т.е. тя трябва да се съсредоточи върху стимулирането, търсенето и функционирането на пазарните сили и ниши, определянето на рамките на тяхното функциониране и защита на обществените ценности. Все по-трудно ще се осъществява и оправдава директната подкрепа на доходите на земеделските производители. И макар че това не е напълно видимо в съществуващата практика на плащания на единица площ и директни субсидии е важно земеделските производители да разберат че основната, генералната насока на промяна на следваната спрямо тях политика ще води към тази цел.

При разработването на подобна програма за приоритетите в българското земеделие е важно като предварително условие да се дефинират и основните отговорности на държавата в една пазарна и социална икономика. Ролята на държавата не е да замести пазарните механизми или да действа като „майка-хранилница”. Ролята ѝ е главно да определи условията и да подпомага връзките между стопанските субекти. Държавата трябва да определи и границите на икономическото развитие за да се отчете загрижеността към природата и здравето на животните.

С нарастващата роля на качеството като конкурентен елемент в аграрния бизнес държавата трябва да подсили изискванията за качество като контролира съществуващите частни системи за контрол на качеството в производството и преработката на земеделските и хранителните продукти. Тя трябва да подпомогне и земеделските производители за постигане на необходимото качество на тяхната продукция чрез създаване на система за обучение и осигуряване на съвети, чрез развиване на необходимите научни изследвания, създаване на благоприятна бизнес среда за иновации и споделяне на част от риска с производителите. Основна роля на държавата е да намалява административната тежест на земеделските производители, да отстранява пречките пред развитието на частните и публичните проекти в аграрната сфера.

Безспорно роля на държавата е и да подготви производителите в сектора за новата обстановка, да идентифицира „тесните“ места и секторите, които са подложени на натиск и заплаха при променящите се условия.

I. Стратегически насоки на развитие на земеделието в ЕС и мерки за тяхното осъществяване

Развитието на ОСП преминава през различни периоди, които отговарят на конкретните нужди на земеделските производители и на потребители в страните-членки на ЕС. Тя бе създадена през 50-те год. на миналия век, когато обществата в Западна Европа са силно засегнати от годините на войната и селското им стопанство не можеше да гарантира необходимите им производство и доставки на храни. ОСП в този период беше концентрирана върху развитието на ефективен земеделски сектор. Затова в продължителен период ОСП предлагаше субсидии и гарантираше на фермерите цени, осигуряващи им стимули да произвеждат. Предоставяше се финансова помощ за реструктурирането на селското стопанство като се подпомагаше инвестирането в стопанствата за да се постигне както тяхното уедряване, така и да се подобри нивото на управление и технологичните умения на фермерите. Резултатът след прилагането на тази политика през цели десетилетия е известен. ЕС има модерен и конкурентоспособен земеделски сектор, заемащ водещо място на световните пазари като износител и вносител на земеделски и хранителни продукти. Точно тази форма на ОСП беше активно рекламирана в предприсъединителния период и създаде свръх очаквания в земеделските производители и българското общество като цяло.

През 90-те години в ОСП бяха направени съществени промени. Подкрепата беше значително намалена и все повече се насочва не към увеличаване на производството и повишаване на ефективността на земеделските стопанства в ЕС, а към решаване на проблемите на потребителите и постигане на обществените приоритети в Общността. Това измести фокуса на тази политика, като сега тя все повече ще бъде насочена към развитие на селските региони; към поддържане на околната среда и биоразнообразието; към производството на безопасна и здравословна храна. Земеделските производители получават средства не за увеличаване на производството, а за поддържане на дохода като трябва да спазват стриктно стандартите за околната среда, безопасност на храните; здравето и благосъстоянието

на животните. Присъединяването ни към ЕС изисква прилагането на мерките на ОСП, които са насочени към посочените по-горе цели.

Различните мерки на ОСП оказват и различно влияние върху земеделието. Част от тях като намаляване на митнически бариери и експортни субсидии влияят пряко върху обема на земеделското производство, докато преките субсидии се предполага, че ще оказват по съществено влияние върху доходите на земеделските производители. Затова в България може да се очаква че ще се наблюдават различни явления – намаляване на земеделската продукция и същевременно увеличаване на доходите на земеделските производители.

Последните анализи на резултатите от прилагането на новата ОСП показва, че тя поражда силни предизвикателства пред животновъдния сектор. Обвързването на помощите за земеделските производители със земята поставя в неизгодно положение животновъдите, особено в новоприсъединилите се страни, които са изградили стопанства без да разполагат с достатъчно земя.

Засилване на влиянието и значението на втория стълб в ОСП и възможността да се подбират различни мерки от него в известен смисъл прави ОСП повече национално специфична. От икономическа гледна точка това може да доведе до засилена сегментация на пазарите – една част от продукцията да отива към износ и мултинационални пазари, друга част към регионалните пазари, което предполага и различни ценови равнища в отделните части на ЕС и силно влияние на регионализма в развитието на земеделието.

Промените в ОСП показват, че значението на земеделието ще намалява по отношение на трудовата заетост не само в национален мащаб, но и в селските региони, а ще се увеличава по отношение използването на земята и опазване на околната среда.

Влизането на България в ЕС и прилагането на ОСП неминуемо ще се отрази върху производствените и инвестиционни намерения на земеделските производители. Стриктните изисквания за опазване на околната среда не трябва да се схващат като просто налагане на нови ограничения, а като алтернативни дейности и доходи.

Не трябва обаче да се забравя, че каквито и цели да се поставят за постигане с провежданата аграрна политика в развитието на земеделието се извършват промени наложени от развитието на световната икономика, т.е. продължават структурните промени в земеделието без или със намеса на аграрната политика.

При анализиране на факторите, оказващи влияние върху развитието на българското земеделие не трябва да се забравят и бързите промени в развитието на българското общество. Стабилното икономическо развитие на страната през последните 5-6 години създаде сериозен слой от купувачи от средната класа, които имат типичното поведение на тези потребители в света. При тях на предно място излизат фактори като:

1. Удобство - търсене на готови за консумация продукти
 - търсене на продукти за вземане и консумация в къщи
2. Качество:
 - безопасност на храните
 - етикети
 - биологична продукция
 - влияние на ГМО
3. Здраве:
 - диетични продукти
 - пресна храна
 - функционална храна
4. Етика – благополучие на животните

Тези фактори се чувстват от търговците и преработвателите, но те определят и техните изисквания към земеделските суровини. Затова не трябва да се учудваме че голяма част от търговците и преработвателите се насочват към вносни суровини, доставени от една много по-добре развита маркетингова система и отличаващи с гаранции за качество, прозрачност на производство, регулярност и сигурност на доставките. Тази тенденция не се очаква да се промени и българските земеделски производители трябва да се приспособят към нея.

II. Развитие на пазарите и пазарните перспективи на земеделските продукти

С влизането в ЕС българският пазар на земеделски продукти става част от общия европейски пазар и България прилага общите организации на пазарите задължителни за страните членки. Това допринася съществено за подобряване на ценовата трансформация между цените в ЕС и тези в България. Доколкото България е „малка страна”, тя не оказва сериозно влияние върху цените на земеделските и хранителни

продукти в ЕС, и ценовата трансформация е в посока на сближаване на цените в България с тези в останалите европейски страни. В този смисъл цените в европейските страни се явяват определящи за равнището на цените на земеделските продукти в България.

Всички анализи и прогнози за развитието на цените на земеделските продукти в ЕС за периода до 2020 г. показват, че драстичното покачване на цените на пшеница и царевица от 2006 – 2007 година се очаква да бъде преодоляно и цените да се стабилизируют отново, но на значително по-високо равнище от това до 2006 година. И за двете култури се очаква цените да се стабилизируют на равнището от около 150 евро за тон. В краткосрочен план (до 2013 г.) се очаква цените на ечемик да се покачват плавно, запазвайки темпа от последните години, след което в дългосрочен аспект (до 2020 г.) да се стабилизируют на равнище 120-130 евро за тон.

За разлика от цените на зърното колебанията от последните години в цените на слънчоглед и слънчогледово олио се очаква да продължат в краткосрочен аспект. Значително по-силни колебания в началния период се очакват за цените на слънчогледовото олио, а възходящия тренд се очаква да се преодолее едва към 2015 г. При цените на слънчоглед колебанията се очаква да бъдат по незначителни, като стабилизацията се очаква да се постигне към 2013 година. Равнището на цените на слънчоглед се очаква да бъде в границите на 400 – 420 евро за тон.

При останалите растениевъдни продукти с изключение на тютюн и качествени вина се очаква до края на периода цените да се запазят на равнището от последните години. При цените на тютюн се очаква известен спад през първите години, след което цените леко ще се повишат като ще се стабилизируют на равнище от 1150 – 1200 евро за тон, което е с 15% по-ниско от това през 2006 г. При качествените вина в краткосрочен аспект се очаква цените леко да се повишат, като до края на прогнозния период се очаква те да възстановят своето равнище.

Една съпоставка на развитието на цените на растениевъдните продукти в ЕС с прогнозите за развитието на международните цени показва, че в резултат на промените на ОСП от последните 10 – 15 години ценовата разлика между тях е преодоляна и след 2004 – 2005 година европейските цени са на равнището на международните.

Развитието на цените на земеделски и хранителни продукти от растениевъдството на общия европейски пазар е благоприятно за производителите на зърно и слънчоглед и неблагоприятно за производителите на тютюн.

Направените прогнози на цените на свинско и птиче месо в ЕС показват, че те са били и остават значително по-високи от тези на международния пазар. Трябва да се отбележи факта, че разликата между европейските и международните цени на свинско месо се очаква да се запази, докато разликата между цените на птичето месо в ЕС и на международния пазар се очаква да намалява. Цените на свинското месо в ЕС плътно следват измененията на цените на международния пазар. Наблюдаваната през последните години тенденция за намаление на цените ще се запази и през следващите няколко години на прогнозния период, след което цените ще се покачват постепенно, като до 2015 г. ще се върнат на равнището от 2005 г. и след това до 2020 година ще останат относително стабилни.

За разлика от цените на свинско и птиче месо, цените на агнешко месо в ЕС и на международния пазар са практически на едно и също равнище както в краткосрочен така и в дългосрочен аспект. В краткосрочен аспект се очаква слабо покачване на цените (до 2012 – 2013 година), след което цените се връщат на равнището от 2006-2007 година.

Доколкото цените на телешко месо, мляко и масло изпитват прякото влияние на аграрната политика и по-точно на системата за контрол на производството (млечни квоти и свързаната с тях организация на пазара) очакванията са, че промените в посока на премахване на млечните квоти ще се отразят негативно на цените на тези продукти, макар и намалението да не е особено драстично.

Цената на телешко месо в ЕС винаги е била значително по-висока от тази на международния пазар, като ценовата трансформация на международната цена е слаба и измененията на цените в ЕС не съответстват на тези на международния пазар. Очакванията са, че облекчаването на квотния режим при производството на мляко ще окаже негативно влияние върху цените на телешкото месо през първата година (2009 г.), като това негативно влияние постепенно ще бъде преодоляно и към 2015 година цената на телешкото месо почти ще достигне равнището си от преди промяната на аграрната политика. Премахването на млечните квоти през 2015 година отново ще доведе до намаляване на цените през първата година последвано от постепенно увеличение и към 2020 г. се очаква цените на телешко месо да бъдат на равнище с 8- 10 % по-ниско от това през 2006-2007 г.

Постепенно премахване на млечните квоти ще доведе до намаляване на цените както на мляко, така и на масло.

От представените прогнози за развитието на цените на животинските продукти в ЕС става ясно, че те няма да бъдат така благоприятни за производителите както цените на растениевъдните продукти. В допълнение трябва да се отбележи и факта, че поради повишението на цените на зърното разходите за отглеждане на животните ще се увеличат значително, което допълнително ще окаже неблагоприятно въздействие на производителите на животинска продукция.

С влизането на България в ЕС цените на земеделските и хранителни продукти на вътрешния пазар изпитват все по-силно влияние от цените в ЕС. Тенденция на сближаване на цените се наблюдава и през последните години преди присъединяването и може да се очаква, че тя ще продължи до относителното им изравняване. Още през 2007 година с рязкото повишаване на цените на международния и европейския пазар, фермерските цени на зърнени и слънчоглед в България се приближават до равнището на цените в ЕС, като увеличението за различните продукти е в границите 40% – 90%. Очакванията са, че вътрешните цени на зърнени и слънчоглед ще следват измененията на цените в ЕС, като до края на периода вътрешните цени ще останат на равнището на европейските.

Значително по-различно е изменението на цените на тютюн, картофи и домати. Трябва да се отбележи, че за разлика от цените на зърнени и слънчоглед, фермерските цени на тези продукти в България са по-високи от тези в ЕС. Цените на картофите са с 40% - 70% по-високи от тези в ЕС, цените на домати – с 30% - 40% по-високи, тютюна – до 10% по-високи. Очакванията са, че цените на домати и картофи ще намаляват, следвайки измененията на цените в ЕС, но до края на периода ще останат на по-високо равнище от тези в ЕС, като разликите постепенно ще намаляват. При тютюн в краткосрочен аспект се очаква цените да намалеят и да достигнат равнището на цените в ЕС, като ще запазят по-ниското си равнище до края на периода.

Цените на продуктите от животински произход без тези на птиче и агнешко месо и до момента се различават съществено от тези в ЕС. Цените на телешко месо, мляко и масло са по-ниски от тези в ЕС с 20% - 30%, а цените на свинско месо и яйца са по-високи от тези в ЕС с 10 – 20%. Цените на агнешко и птиче месо са практически на равнището на цените в ЕС. В резултат на интегрирането на българския пазар на земеделски и хранителни продукти в общия европейски пазар се очаква сближаване на равнищата на цените на продуктите от животински произход, което ще доведе до покачване на цените на телешко месо, мляко и масло до равнището на цените в ЕС. В същото време се очаква с интегрирането на българския пазар с този в европейските

страни цените на свинско месо и яйца да намаляват до изравняването им с европейските, следвайки измененията в тях. Поради увеличението на цените на млякото през първите години очакванията са, че и цените на сиренето ще се повишават в краткосрочен аспект достигайки равнища с 50% по-високи от тези през 2006 г., след което ще се стабилизират на тези равнища. Цените на агнешко и птиче месо ще останат на равнището на цените в ЕС, и ще се увеличат, следвайки измененията на цените на европейския пазар.

От направената прогноза за развитието на пазара на земеделски и хранителни продукти могат да се направят следните изводи:

- Цените на зърнени и слънчоглед ще се стабилизират на по-високо равнище, което ще се отрази благоприятно върху развитието на тези подотрасли.
- Цените на картофи, тютюн и домати ще намаляват и въпреки, че ще останат на по-високо равнище от тези в ЕС, това ще се отрази неблагоприятно върху производството на тези продукти.
- Цените на мляко, телешко месо, птиче месо и агнешко месо ще се увеличават, но увеличението ще бъде значително по-ниско от това на зърнените култури т.е. на разходите за фураж, което ще се отрази изключително неблагоприятно на тези производства.
- Намалението на цените на яйца и свинско месо в комбинация с увеличаването на разходите за фураж ще постави в изключително неблагоприятни условия и производството на тези продукти.
- Очакваното развитие на цените е значително по-благоприятно за растениевъдството и в значителна степен неблагоприятно за животновъдството

Всичко това ще предизвика противоречиви последствия за българското земеделие:

- a. увеличаване на цените на зърнените и маслодайните култури ще предизвика увеличаване на производството и износа на тези продукти.
- b. това увеличение на цените на зърнените култури ще повиши цените на фуражите и ще подложи на силен натиск свиневъдството и птицевъдството.

III. Анализ и оценка на състоянието и възможностите на българското земеделие

Българското земеделие претърпя сериозни промени в периода след 90-та година. Проведе се кардинална поземлена реформа, тотална приватизация и насилствено унищожаване на старите производствени структури, пълно изтегляне на държавата от сектора и почти никаква подкрепа за земеделските производители. Предприеманите мерки за подкрепа на производители през годините на прехода са плахи, противоречиви и непостоянни. Затова и до влизането на България в ЕС земеделското производство в страната се оказва едно от най-слабо подпомаганите в света земеделски сектори, което постепенно доведе до възникването на сериозни структурни проблеми в отрасъла. Общата оценка на равнището на подкрепа до 2002 г. е или отрицателна или близка до нула и едва след 2002 г. се наблюдава известно увеличаване на подкрепата (от 1% до 2%). **Затова държавната помощ за земеделието е задължително условие за просперитета на сектора. България има право да допълва очакваните от ЕС субсидии на единица площ и при условие че бюджетът не осигури финансово тези помощи страната ще се окаже негативен пример в това отношение.**

Резултатът от минималната подкрепа за сектора и противоречивата политика спрямо него в преходния период е повече от отрицателен. Това проличава от:

Първо. Сериозно намалява значението на селското стопанство за националната икономика. Стабилизацията и развитието на икономиката на страната като цяло предопредели значително нарастване на създаваната в България брутна добавена стойност, докато за създаваната в селското стопанство брутна добавена стойност се задържа почти на едно и също равнище. /Табл. 1/. Това определя и относителното намаляване на приноса на аграрния сектор за развитие на икономиката. Тази тенденция безспорно показва, че секторът не само не е вече двигател на икономическото развитие, но обратно забавя растежа на националната икономика

В същото време броят на заетите в сектора остава почти непроменен или намалява с много по-бавен темп. Това не може да означава друго освен че в селското стопанство не се наблюдава увеличаване на ефективността на производството.

Таблица 1.

Динамика на брунтната добавена стойност /БДС/ в страната и сектор селско стопанство за периода 2001-2006 г.

Показатели	2001	2002	2003	2004	2005	2006
БДС в нац. икономика млн. лв	26 356	28 526	30 227	32 942	42 797	49 091
БДС в СС млн. лв	3 520	3 446	3 484	3 567	3 308	3 400
БДС в СС в % от националната БДС	13,4	12,1	11,6	10,9	9,4	8,6
Изменение на физическия обем на БДС за СС	+0,3	+5,5	- 1,0	+2,2	-9,5	- 1,7
Работна сила в СС в % от работната сила в страната	25,8	25,8	25,5	25,0	24,6	20,6

Второ, създаваният в сектора обем продукция е не само в застой, но и е изключително променлив през последните години. Проследяването на динамиката на физическия обем на БДС, създаван от българското селско стопанство, /Табл.1/ показва силно екстензивно производство, което в много по-голяма степен от това в развитите страни зависи от природно-климатичните условия. Затова и липсата на сериозен прогрес в земеделието може да се счита че се дължи както на съществуващите сериозни структурни проблеми, така и на факта, че през последните години основното внимание беше съсредоточено в подготовката на сектора за присъединяването на страната към ЕС. Значителни усилия бяха съсредоточени само към формални критерии като уеднаквяване на законодателството, изграждане на институции за прилагане на ОСП и др., а не в мерки за повишаване на ефективността на производството.

Ниският относителен дял на аграрния сектор в икономиката, характерен за развитите страни е положително явление само когато е съпроводено с повишаване на обема и повишаване на качеството на произвежданата земеделска продукция. Това за

България не е налице и в страната се наблюдава намаляване значението на сектора в резултат от негативните тенденции в неговото развитие.

Трето, Засилва се процесът на създаване на едностранчива продуктова структура на българското земеделие. Основен дял по отношение на площта заемат зърнените култури – 52,1%¹ от обработваемата земя в страната, а заедно със маслодайните заеманата от тях площ става около 78 %. Зърнените и маслодайните култури заемат и над 45% от брутната продукция в растениевъдството. За тези култури е характерно сравнително малко произведена продукция от единица площ, слаба заетост на трудови ресурси и екстензивно производство. Безспорно условията на страната са подходящи за тези групи култури, но явно е налице и прекалена специализация на страната в посочените производства.

Състоянието на производството при други култури е коренно различно. Производството на технически култури в страната е минимално за традициите и условията на страната - 20 - 30 000 дка и то при положение, че в световен мащаб се очаква повишено потребление и съответно търсене на естествени влакна.

Производството на захарно цвекло е символично – малко над 26 хил. тона от около 13 хил. дка. Това превръща страната в голям вносител на бяла захар и захарна тръстика и влошава търговския баланс на страната с продукцията, за която имаме благоприятни условия за производство.

Парадоксален е фактът, че в страна с много благоприятни природно-климатични условия намалява производството на зеленчуци. Например само за 2004 г. спрямо 2003 г. площите заети с тях са намалели с над 14%. Макар че през 2006 г. площите със зеленчуци нарастват спрямо 2005 г. с 7% това едва ли означава прекъсване на негативните тенденции в това производство. За зеленчукопроизводството е характерно и голямо вариране на добивите при произвежданата продукция, което показва осъществяването на екстензивно и примитивно производство. Вследствие на това страната не може да задоволи потребностите си от продукти като домати, дини и пъпеши и др., на които традиционно е била голям производител и износител.

Не по-различно е състоянието и при производството на плодове. Младите насаждения /0-5 години/ заемат 3-4% от площите заети с овощни видове, а бракуваните насаждения са над 20% от реколтираните овощни градини. България вече не може да

¹ Данните са за 2006 г.

задоволи вътрешния си пазар с ябълки, праскови и др. плодове, на които доскоро беше износител

Не са особено благоприятни тенденциите и в един от секторите на българското земеделие, в които страната има големи традиции и завоювани позиции. Продължават тенденции за намаляване на площите на лозовите насаждения и намаляване на производството на грозде. За периода 2001-2004 г. площите на лозовите насаждения в стопанствата намаляват от 1,5 млн.дка до 1 млн. дка. Неподдържаните лозови масиви се увеличават от 0,07 на 0,34 млн.дка. Повече от 65% от лозята са силно застарели и са над 20 години. Като се има пред вид бавното увеличаване на лозовите насаждения поради технологическите особености на производството, както и разпокъсаността на земята, възпрепятстваща създаването на по-големи по размери лозови масиви, бъдещето на сектора е силно застрашено.

Едностранчивото развитие, характерно за българското земеделие, е типично за развиващите се, а не за развитите страни, към които се стремим да принадлежим. Според нас този модел на развитие не само не позволява да се използват природните дадености на страната, но и не осигурява стабилен поминък на населението в селските райони. Още повече ще възпрепятства тяхното развитие независимо от правените планове и програми за това.

Четвърто, в животновъдството също се наблюдават крайно неблагоприятни тенденции. Броят и продуктивността на животните се стабилизира, но е на много ниско равнище. Броят на говедата е около 600 000², на овцете под 2 млн., а на свинете под 1 млн. В резултат на това България не може да задоволи нуждите на месопереработвателната си промишленост, а цените на някои продукти /свинско месо/ е над средноевропейското равнище. Постепенно се осъществява концентрация на производството в говедовъдството и овцевъдството, но тя не се съпровожда с увеличаване на бройките животни и на тяхната продуктивност. В птицевъдството и свиневъдството доминират големите производители и се появяват наченки на монополизъм.

Това означава, че състоянието на българското животновъдство буди сериозна загриженост. Страната не осигурява необходимите суровини за месопереработвателната и млекопереработвателната индустрии и преработвателите разчитат на вноса на евтини,

² Данните са за 2007 г.

нискокачествени суровини. Това в даден момент може да застраши както възможността за износ на месни и млечни продукти, така и здравето на българския народ.

Тези неблагоприятни тенденции показват, че трябва се направи по-задълбочен анализ на ресурсната база на българското земеделие.

Анализ и оценка на капиталовите ресурси и технологиите

По данни на МЗХ се наблюдава известно увеличение на инвестициите в сектора, което е предпоставка за очакваните положителни тенденции, но относителния дял на инвестициите в сектора продължава да намалява. Данните за направените разходи за придобиване на дълготрайни материални активи (ДМА) и придобитите ДМА в сектора са представени в табл. 2.

Таблица 2

Показатели	2004	2005	2006*
Разходи за придобиване на ДМА общо в страната – млн. лв.	9 949,6	13 262,5	15 440,8
В т. ч. Разходи за придобиване на ДМА в аграрния сектор (селско, ловно, горско стопанство и рибно стопанство) – млн. лв.	376,3	440,1	455,5
% на р-дите за придобиване на ДМА в аграрния сектор	3,0	3,0	2,0
Придобити ДМА – млн. лв.	8 712,9	11 388,2	12 639,6
В т. ч. Придобити ДМА в аграрния сектор (селско, ловно, горско стопанство и рибно стопанство) – млн. лв.	342,9	384,2	427,1
% на придобитите ДМА в аграрния сектор	3,0	3,0	3,0

Източник: МЗХ

* Предварителни данни

Независимо от повишената инвестиционната активност в аграрния сектор технологичното равнище на производството на производството си остава ниско. Това оказва влияние на производителността на труда, която в момента е около 3 пъти по-ниска от тази на останалите сектори на икономиката, а това е и причина и за ниските доходи в селското стопанство – с около 40% под средните за страната. („Българската икономика: състояние и перспективи” годишен доклад за 2007 г. на АИАП)

В сравнение със средната производителност на труда в сектора на селското стопанство в страните от ЕС, равнището ѝ за България е сред най-ниските – за периода 2002-2004 г. е едва 12% от средната стойност за ЕС-25.

Ниската производителност в аграрния сектор на България е резултат от ниската степен на механизация, влошеното качеството на използвания посевен материал и селекционните практики, остарелият сграден фонд, липсата на специални площадки за съхранение на оборски тор, прилаганите остарели технологии и практики на отглеждане, съхранение след прибирането и др. Горепосочените фактори са причина и за ниското качество на произвежданите продукти.

През 2006 г. по данни на НСИ от общо използваната земеделска площ (2 729 690 ха) с изградени напоителни съоръжения е само 111 599 ха (състояща се предимно от остарели канални напоителни системи, при които разходът на вода е голям, в резултат на което постигнатата ефективност е много ниска). В този период стопанствата са разполагали с 41 876 трактора със съответният им прикачен инвентар (21 711 бр. плугове, 17 054 бр. култиватори, 9 016 бр. дискови брани, 13 858 бр. сеялки и т.н.) и 9 499 комбайни. Голяма част от изброената техника обаче е морално и физически остаряла, а част от нея е напълно амортизирана. Равнището на разходите по поддръжката им е изключително високо (едва 8% от мощността на целия машинен парк в селското ни стопанство е на възраст до 5 години). През 2006 г. по данни на МЗХ новите машини в експлоатация са едва 17%, от които 931 броя нови колесни трактори, 107 зърнокомбайна и 1691 броя инвентар, преди всичко почвообработващи машини, сеялки и пръскачки. Тези темпове на обновяване на машинно-тракторният парк са ниски.

Друг фактор, определящ конкуретоспособността на едно земеделско стопанство е енергоосигуреността със земеделска техника и нейното ефективно използване. През 2006 г. по данни на МЗХ енергоосигуреността на селското стопанство на България е 98,55 к.с. на 1000 дка обработваема площ. Този показател може да бъде използван при сравняване на инвестиционната политика и състоянието на селското стопанство у нас и страните-членки на ЕС. За сравнение в страните от Западна Европа този показател е 250 – 460 к.с. на 1000 дка обработваема площ. За достигането на нивото на механизация на селското стопанство в страните от Западна Европа следователно е необходимо да бъдат направени значителни инвестиции за въвеждането на нова техника в селското стопанство на страната.

Поземлени ресурси

Начинът по който бе възстановена собствеността върху земята се оказва основен фактор за поляризиране на българското земеделие и оформяне на дуалистичната му структура. Стопанствата се диференцират в две различаващи се групи от много на

брой малки стопанства, обработващи парцели с малки размери и малко на брой големи частни земеделски структури, при които обработваемата земя е с относително много по-големи размери. В следствие на това понастоящем се наблюдава значителна разпокъсаност на поземлената собственост в страната. През 2007 година 95% от стопанствата в страната стопанисват под 5 ха земя, което представлява само 9,7 % от общата ИЗП, докато едва 0,8% стопанисват над 100 ха, като тези стопанства обработват 78 % от ИЗП. Въпреки това средната използвана земеделска площ на стопанства за периода 2005 – 2007 нараства от 5,2 ха на 6,3 ха, което се дължи на намаляване на броя на земеделските стопанства (Таблица 3).

В сравнение с други страни от ЕС средният размер на земеделските стопанства в България е значително по-нисък. За 2005 година, тя е била 16 ха за Португалия, 26 ха за Унгария, 46,7 ха за Чехия, 143 ха за Словакия, 53,8 ха за Дания и др.

Разпокъсаността на земята и относително малките по размер обработваеми парцели затрудняват развитието на модерно и ефективно земеделие, като едновременно с това създават големи трудности пред дългосрочните инвестиции в отрасъла, влияят върху почвеното плодородие и др.

Таблица 3

Използвана земеделска площ за периода 2005-2007

Използвана земеделска площ, дка	2005	2007
Брой земеделски стопанства	534 613	493 133
ИЗП, ха	2 729 390	3 050 745
ИЗП на стопанство, ха	5,2	6,3

При поземлените отношения след 2006 година се наблюдава тенденция на преразпределение на собствеността върху земеделските земи чрез покупко-продажби. Увеличават се земеделските площи, ползвани под наем и аренда, т.е. намаляват нерегламентирано ползваните имоти, което е свързано с кандидатстването на земеделските стопани за подпомагане от селскостопанските фондове на Европейския съюз. Предоставянето на земя под наем продължава да бъде приоритетно предпочитание за разпореждане със земята от страна на собствениците.

Към настоящия момент интересът за подобряване на структурата на стопанствата чрез уедряване на земята не е достатъчно голям поради изискваното съгласие от множество собственици. Поради тази причина в настоящия момент са необходими допълнителни стимули и предпоставки за земеделските стопани с цел комасиране на земеделските земи и достигане на по-високи средни размери на използваната земеделска площ, каквито са в повечето страни на ЕС.

Пазарът на земя е динамичен и активен, което е в следствие на присъединяването на България към ЕС и свързаните с него възможности за възползване от прилагането на ОСП по отношение на директните плащания на единица площ. Едновременно с това увеличаване на активността на пазара на земя е свързано и с възникването и утвърждаването на пазара на инвестиционни фондове, които за 2006 участват в над 50 % от сделките, но цел на покупката е не земеделска дейност а получаване на бъдещи приходи.

Колкото земеделието се оказва по-бизнес насочено, толкова по-голяма част от земеделските земи не се използват. Изоставят се всички земи, които не могат да се използват от едрото земеделие.

Трудови ресурси

Тенденцията за броя на работната ръка в земеделието е низходяща. От 1 075 900 души, работещи в селското стопанство през 2005, през 2007 г. те намаляват с 14 % на 923 хил. души. Този брой на заетите се равнява на 459 000 годишни работни единици (ГРЕ).

По-голяма част от работната сила в земеделието е заета в малки по размер стопанства – 75 % работят в стопанствата с размер под 1 ha и 93% са в стопанства с размер под 5 ha. Това определя високият дял в работната сила на семейните работници (94,6%).

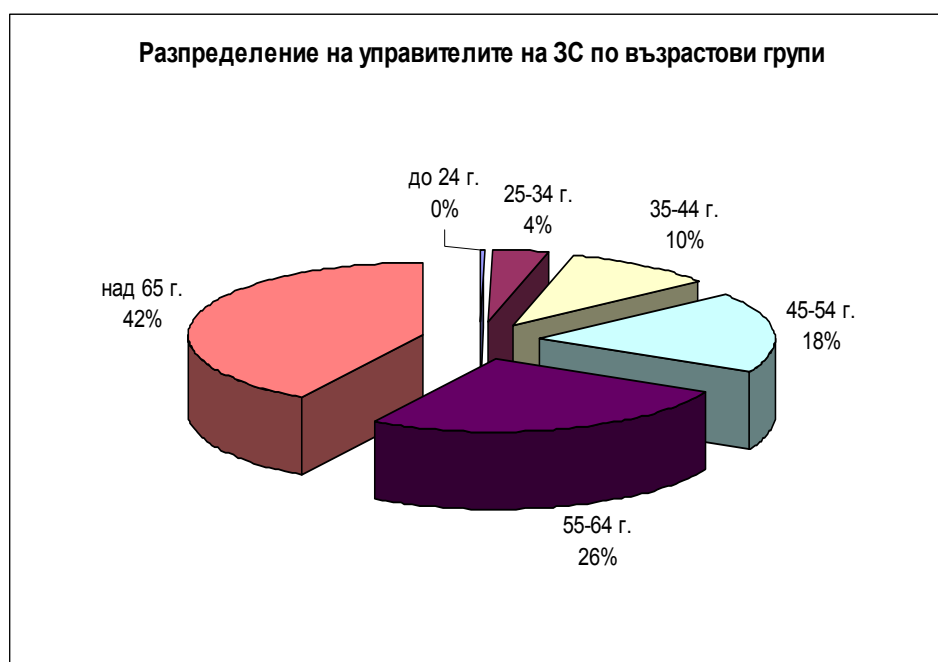
Един от основните проблеми в земеделието в България е застаряването на работната сила. Докато през 2005г. 9,4 % от заетите в земеделието са на възраст до 35 години, то през 2007 те намаляват до 7,9%. Увеличава се относителният дял на броят на лицата над 55 годишна възраст, които от 56 % през 2005 г. те достигат 58,7 % през 2007 г. Особеностите на земеделското производство, относително ниските доходи и неблагоприятните условия на труд, както и условия на живот в селските райони, не насърчават младите хора да се заемат със земеделска дейност.

През 2005 г., разпределението на управителите на земеделски стопанства по възрастови групи показва, че малко повече от 4 % са управителите на земеделски стопанства под 35 години и 68 % са на възраст над 55 години.(Графика 1)

Сравнението с някои страни от ЕС показва, че това е общо явление. Относителният дял на младите фермери в Португалия е едва 3 %, Холандия – 5,3 %, Дания – 7,1 % и по висок в Чехия- 12%, Словакия- 9 %, Германия – 9 %.

Относителният дял на лицата влагащи труд в земеделието над 55 години в повечето страни на ЕС е по-нисък от този отчетен в България (Чехия – 41,1 %, Унгария – 45,4%, Словакия – 39, 2, Холандия- 43 %, Дания – 42,1 %, Германия – 20,0 %).

Графика 1

Мнозинството от хората, заети в селското стопанство, нямат специализирана квалификация /образование в областта на земеделието и в областта на управлението. През 2003 г. само 3% от управителите на стопанства имат средно или висше образование в областта на земеделието, макар че тенденцията е за увеличаване на този относителен дял и през 2005 г. той вече е с 2 % повече (Таблица 2).

Таблица 4

Брой и относителен дял на управителите на земеделски стопанства в зависимост от образованието им

Вид образование	2003	2005
Само с практически опит, брой управители	649436	506285
Относителен дял спрямо общият брой управители на земеделски стопанства, %	97	95
Средно специално земеделско образование, брой управители	11741	22861
Относителен дял спрямо общият брой управители на земеделски стопанства, %	2	4

Полувисше, висше, следдипломна квалификация в областта на земеделието, брой управители	4371	5467
Относителен дял спрямо общият брой управители на земеделски стопанства, %	1	1

В тази връзка е необходима подкрепа за навлизане на млади и образовани хора в земеделието, за да се осигури замяна на големия брой възрастни стопани и да се ускори увеличаването на производителността в сектора

Концентриран израз на състоянието на земеделието са тенденциите във външната търговия със земеделски и хранителни продукти на страната. От страна с благоприятни природно-климатични условия за основните земеделски производства и съществуващи традиции в аграрната сфера би трябвало да се очаква активен износ на земеделски и хранителни продукти, който да компенсира нуждите на страната от внос на нови технологии и инвестиционни средства. Независимо, че България запазва позицията си на нетен износител неблагоприятните тенденции в развитието на сектора се появяват и в търговския оборот. Допълнение

България се оформя като тясно специализиран износител на земеделски продукти. Малък брой стокови групи формират основния дял от българския износ – житни растения и брашна, маслодайни семена, тютюн и меса. Относителния дял на износа на тези стокови групи в общия износ за периода 2004-2006 г. варира между 53 и 58 %.

Обратно, относителния дял на първите четири стокови групи при вноса за същия период се движи между 35 и 40%, и то при условие че една от тези стокови групи е дефинирана като „Разни видове хранителни продукти”.

България е нетен вносител на ориз, плодове, захар, месо, мляко и млечни продукти. Това показва, че българското земеделие се оформя като монокултурно и специализирано в износ само на няколко продукта. За редица основни и важни продукти обаче България все повече се превръща във вносител. От 24 стокови групи земеделски и хранителни продукти България вече е нетен вносител в 14. Особено странно е положението при плодовете и зеленчуците, където въпреки добрите условия и традициите при отглеждането им, страната все повече се превръща в нетен вносител.

Всичко това показва, че за страната равновесното състояние на вътрешния пазар на земеделски и хранителни продукти се поддържа все повече за сметка и благодарение на вноса. В случая не се стремим да възродим старата идея и желание за самозадоволяване с всички земеделски продукти. При пазарната икономика активната

вътрешноотраслова търговия е показател за висока степен на развитие. Но успехът безспорно може да дойде само като се използват сравнителните предимства на страната, а те са и в производствата, за които сега сме нетни вносители.

Като обобщение състоянието на аграрния сектор ни кара да считаме, че отрасълът се нуждае от специално внимание. Не е приемливо и допустимо за страна с традиции в земеделското производство България да внася продукти, с които тя е била известна по света и са били нейна запазена „марка”. Не трябва да се забравя, че развитите страни имат и развито земеделие и са едни от най-големите износители на земеделски и хранителни продукти.

Анализът на състоянието на българското земеделие би бил непълен ако не се анализират съществуващите производствени структури в страната. За да се осъществи ефективно производство, производствените ресурси трябва да се съчетаят в конкретни организационни форми. От техния характер се определя до голяма степен не само използването на тези ресурси, но и перспективите за развитието на сектора

Земеделски производствени структури в България

Редица изследвания на аграрните структури през последните 10-15 години са ориентирани към идентифициране на текущото състояние и причините, довели до това изменение на аграрните структури в България. Повечето публикации в тази област ясно показват, че в резултат от реформите (радикалната поземлена реформа, ликвидацията на земеделските производствени кооперации и разрушаването на създадените пазарни структури) е постигната значителна и крайно неприемлива фрагментация на земеделската система (в това число: на производствената система, на инфраструктурата, на пазарите и пр.) в която доминират малките и средни стопанства. По този начин в България е създадена дуалистична структура (характерна за страните в преход от ЦИЕ) – наличие на малък брой пазарно-ориентирани големи стопанства и на множество малки самозадоволяващи се производители^{3 4}. Трудностите с които се сблъсква българското земеделие са идентични и с някои други страни след влизането

³ Mishev, P. and Kostov, P. (2000): Subsistence farming in Bulgaria - trends and prospects, Bulgarian Journal of Agricultural Economics, Vol. 6(2002), pp. 65-74; Lerman, Z. (2001): Agriculture in transition economies: from common heritage to divergence, Agricultural Economics, Vol. 26, pp. 95-114.

⁴ Ivanova N., Todorov T., Zezza A., (2000): "The role of agricultural sector in the transition to a market economy: Bulgarian case study" in *Perspectives on agriculture in transition: Analytical issues, modeling approaches, and case study results*, Wissenschaftsverlag Vauk Kiel KG, ISBN 3-8175-0323-7, стр.78-139

им в ЕС. До голяма степен например случилото се в Унгария⁵ се доближава до случващото се в българското земеделие: малко на брой големи структури и множество малки полупазарни и натурални стопанства. В първите 3 години протеклия процес на преструктуриране, голяма част от малките стопанства, поради неконкурентоспособност прекратяват своята дейност, като отдават земите си на по-големите стопанства.

В България структурните проблеми в земеделието и по-специално липсата на достатъчен брой големи стопанства (изключение правят единствено производителите на зърнени култури, някои птицевъди и свиневъди) създават сериозни затруднения и на преработвателните предприятия, които не могат да реализират напълно потенциално високата си конкурентоспособност поради силното раздробяване на земеделието и увеличените разходи за доставка на качествена суровина за преработка.

По точна представа за земеделските производствени структури в страната дават проведените през последните години преброявания на земеделските производители.

През 2005 г. броя на земеделските стопанства в страната е 534,6 хил. Според икономическия си размер стопанствата в България (преброяване 2005) са в преобладаваща част са с размер до 1 икономическа единица или 77,9 % от стопанствата в България. На второ място с 18,8% се нареждат полупазарните земеделски стопанства с икономически размер от 1 до 4 икономически единици. Ако продължим с тази класификация се оказва че 416 хил. стопанства са основно тези, които произвеждат за свои вътрешни нужди /самозадоволяващи се /, 100 500 са полупазарни стопанства и около 19 хил. са чисто стоковите стопанства с размер над 5 икономически единици. От тях около 5000 са различни юридически единици и около 14 хил. стопанства, които можем определим като фермерски

Последното преброяване показва, че макар и бавно се развиват някои положителни тенденции в земеделските структури. През стопанската 2006/2007 година стопанствата в страната, които отговарят на дефиницията за земеделско стопанство са около 477 хил. Така земеделските стопанства намаляват през 2007 г. 11% спрямо 2005 и същевременно с това средния размер на обработваемата земя на едно стопанство се увеличава, като средната ИЗП⁶ на 1 стопанство нараства до 65 дка или с 13 дка повече спрямо 2005 г.

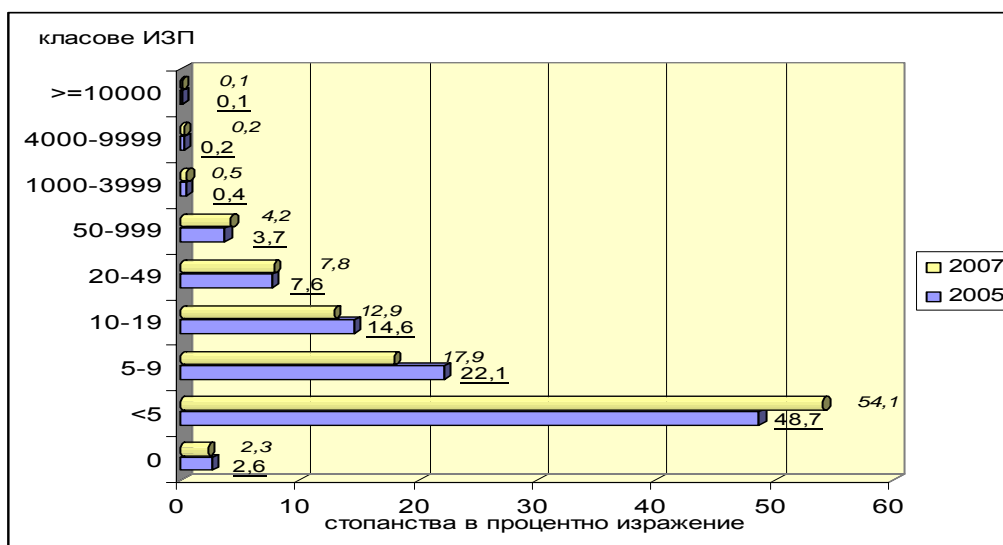
⁵ Halami Peter, Vasari Victoria (2007) Transformational crisis, transformational depression in the agriculture – the Hungarian case; Studies on the agricultural and food sector in CEE – Agricultural economics and transition: What was expected, what we observed, the lessons learned Vol1 6-7 September 2007 p. 154-164

⁶ Използвана земеделска площ

Броят на физическите лица намалява с 11%, но се увеличава използваната им земеделска площ с 11%, а средната ИЗП в тази категория която стопанисват около 33% от ИЗП в стопанствата се увеличава с 24%. Запазва се и тенденцията на увеличаване на броя търговски дружества, които стопанисват 25% от общата ИЗП. Също така преструктуриране се наблюдава и в дейността на кооперациите. Техният брой намалява с 23%, а стопанисваната от тях земя е около 24% от общата ИЗП.

През 2007 година с 0,3 % намалява дялът на стопанствата които нямат ИЗП. Увеличават се стопанствата, които обработват до 5 дка ИЗП, но намалява техният дял в общата ИЗП (графика 2).

Графика 2. Разпределение на земеделските стопанства според размера на ИЗП в дка 2005 и 2007

Източник: МЗХ

IV. Приоритетни насоки за развитие на българското земеделие

Анализът на състоянието на земеделското производство показва, че основните проблеми на българското земеделие са структурните проблеми. Ако приемем че аграрната политика е начина на решаване на проблемите това означава че българската аграрна политика трябва да се насочи предимно към преодоляването на структурните несъвършенства на сектора.

В концентриран вид тези несъвършенства са :

1. Голяма раздробеност на обработваема земя /брой имоти/, като тази тенденция през последните години продължава да се засилва вследствие процеса на разделяне на поземлените имоти на наследниците. Площта на земеделските имоти в България продължава да намалява през последните години. Дори в Добруджа, регион с най-развито полско производство и уедрена поземлена собственост, средната големина на един имот намалява за последните години близо два пъти. Следователно в България доминират дребните производители. 25% от земеделските производители обработват до 10 дка земя, 19% между 10 и 25 дка, а 11% между 25 и 50 дка. Площи над 50 дка стопанисват 23%, а 22% не обработват земя и се занимават само с животновъдство. Обработваемата земя е силно раздробена. Само на 16% от земеделските производители земята е събрана в един парцел. Останалите обработват по 2 и повече парцела.
2. Неравномерно развитие на отделните подотрасли на земеделието. Добро равнище на своето производство запазват зърнените и донякъде маслодайните култури и тютюна. В сектори обаче, в които страната традиционно е имала пазарни предимства – лозарство, производство на плодове и зеленчуци, овцевъдство и др. се наблюдава значително влошаване на производствените резултати. Неравномерното развитие на отделните производства възпрепятства не само правилното сеитбообръщение, изтощаването на почвата, но затруднява земеделските производители при преодоляване на проблемите, свързани с неблагоприятните природни и климатични условия да се справят с фитосанитарните изисквания при редица култури и в крайна сметка да взаимодействат ефективно помежду си.
3. Независимо от положителния баланс във външната търговия със земеделски и хранителни продукти, то трябва да се подчертае че тя се дължи само на няколко основни продукта. При голяма част продуктите, при които България е известна като традиционно силен производител по целия свят /плодове и зеленчуци/ се засилват негативните тенденции започва да преобладава отрицателен външно-търговски баланс. Задълбочава се и тенденцията външната търговия със земеделски и

хранителни продукти да заема все по-малка част от общия външнотърговски оборот. Това постепенно довежда положителното салдо с тази търговия да намалее в абсолютно изражение.

4. В страната се наблюдава сериозни промени в производствените структури. За България е характерна силно изразена дуалистична структура – огромен брой малки, полупазарни стопанства и малък на брой, но големи производствени единици. Според данни от преброяване на земеделските стопанства през 2003 г. 77% от стопанствата са със земя до 10 декара и всички обработват 7% от земята на страната. Обратно 3000 производствени единици, или 0,4% от производствените единици на страната обработват 76% от обработваемата земя. Едрите производствени структури са основно ангажирани в екстензивните производства /зърнопроизводство, маслодайни култури/ докато в интензивните сектори независимо че се появяват отделни едри, ефективни производители, основната маса от производството се осъществява от дребните, полупазарни стопанства, които не притежават сериозен потенциал.
5. Изключително малко инвестиции в аграрния сектор, както в абсолютно, така и в относително изражение През последните 4-5 години относителният дял на отпуснатите кредити за аграрния сектор се движи от 1,5 до 2,0 % от размера на кредитите общо за икономиката на страната. Това е напълно недостатъчно и продължава да поставя под въпрос бъдещето на отрасъла.
6. Неработещи и недоразвити пазарни структури и механизми. Развитието на много подотрасли като зеленчукопроизводство, овощарство, лозарство и някои сектори на животновъдството се възпрепятства от липсата на пазарни средища, където производителите да предлагат своята продукция. Съществуващите пазарни институции и пазари на производителите са силно доминирани от търговци и прекупвачи, което възпрепятства създаването на нормални пазарни отношения в земеделското производство.

Обобщаването на посочените по-горе несъвършенства показват, че българското земеделие се намира в критично състояние. Основните пазари – пазара на земята, пазара на първичните земеделски продукти функционират в силно изопачен вид и във вреда на земеделските производители. Очакванията, че едрите производители ще се увеличават по пазарен път и ще доведат до увеличаване на конкурентноспособността на земеделското производство в страната и увеличаване на земеделската продукция не се сбъдват. Тези производители се съсредоточиха само в няколко производства и като цяло земеделието на страната остави без суровинна база добре развитата преработвателна индустрия. Без специална политика, полупазарните производители в българското земеделие нямат шанс да оцелеят.

За съжаление ОСП в периода в които се присъединява България не решава проблеми на самото земеделско производство, а поставя на предно място обществените интереси. На преден план сега се поставят целите за безопасните храни, за прилагането на технологии, щадящи природните ресурси. Това означава прилагане на нов тип аграрна политика за нашите производители, което може да предизвика определени трудности. Мерките на променящата се ОСП са предназначени за едно земеделие на различно организационно, технологично и пазарно равнище. Затова те са насочени основно към ограничаване обема на производството, докато за българското земеделие са необходими мерки за увеличаване на производството. Чрез промените в ОСП ЕС се стреми да намали интензификацията на производството, докато за българското земеделие е нужно увеличаване на интензификацията на производството. Общата селскостопанска политика, която следва ЕС, стимулира повишаването на изискванията за спазване на добри земеделски практики, повишаване на екологичните изисквания и на стандартите за качеството и условията за производство, които понякога оставят впечатление че са самоцелни. Директното прилагане на всички тези изисквания ще разорят голяма част от българските земеделски производители и преработватели. В резултат пазара силно ще се монополизира от по-големи икономически групировки, процес.

Основният извод, който може да се направи е, че въвеждане на настоящата ОСП не отговаря на необходимостите на българското земеделие поради това, че то се нуждае преди всичко от структурни промени .

Затова основния приоритет в развитието на българското земеделие е следването на активна държавна политика за решаване на структурните му проблеми. Това означава:

1. Развитие на пазара на земята.

Земята не може да се очаква че ще бъде изцяло обработвана от едрите стокови производители. Те традиционно обработват земя само в компактен размер и в най-плодородните райони. За да се развие интензивно и ефективно земеделско производство трябва:

1. Да се усъвършенства законодателството, регулиращо поземлените отношения, а именно усъвършенстване на принципите, правото, условията и размера на онаследяване, оземляване, ползване и опазване и собственост на земеделска земя и да се преустанови раздробяването на земята.
2. Да се изгради национална агенция за структурна реформа /поземлена агенция/ с участие на местната власт за обслужване на гражданите за стопанисване и комасиране на земеделската земя. Чрез нея може да се осъществи бърза комасация чрез комбинирано въвеждане на данък върху земята и възможност от освобождаване от този данък чрез предоставяне на земята на държавата чрез продажба или дългосрочна аренда.

2. Усъвършенстване на пазарните механизми за реализация на земеделските продукти

Развитието на земеделското производство не може да се разглежда откъснато от развитието на маркетинговите системи, на добре функциониращи пазарни структури, на ефективни канали за доставка на суровини и средства за производство. Това не може да се създаде от самите производители. Това е задача на цялото ни общество и главно на държавните и общински органи. Осигуряването на професионални съвети за земеделските производители, изграждане и поддържане на ефективна система от пазарни институции и пазарна информация е това, което ще направи производителите по-малко подвластни на диктата на прекупвачи, търговци, преработватели и износители и по-равностойни партньори на своите европейски колеги. Изграждане, с участието на местната власт на система от борси и тържища, отчитайки спецификата

във всеки един от регионите, областите и общините би могъл да бъде съществен фактор в този процес.

Съществуващото неравновесие на пазарите се проявява се в доминирането на търговци, преработватели и посредници от всякакъв род в отношенията им със земеделските производители. Това неравновесие няма да може да се преодолее само със създаването на пазарни институции. Българските земеделски производители трябва да изберат пътя на обединението в корпоративни структури за да се превърнат в равностойни участници на пазара. В това отношение е важна и ролята на държавата в проучването опита на страните с развито земеделие, приспособяване на опитата им към българските условия и подпомагане на земеделските производители в сложния и труден процес на изграждане на тези структури, характерни за развитото земеделско производство.

3. Подпомагане на развитието на земеделските производствени структури

Държавата трябва да положи усилия за преодоляване на дуалистичната структура на производствените единици в България чрез подпомагане на жизнените полупазарни стопанства и чрез привличане в сектора на млади производители. Това ще създаде необходимия за устойчиво земеделие слой средни фермерски тип стопанства и комплексно развитие на земеделското производство. В тази насока някои от мерките биха могли да бъдат:

1. Създаване на фермерски колежи и приемане на разпоредби позволяващи осъществяване на самостоятелна земеделска дейност само от лица придобили квалификация в тези колежи.
2. Целенасочена държавна помощ за създаване на жизнеспособни земеделски стопанства. Държавата би могла да разработва комплексни проекти за създаване на земеделски стопанства и подпомагане на стартирането на тези стопанства.
3. Държавна и общинска подкрепа за създаване на сдружения на земеделските производители – от Българска земеделска камара до местни сдружения за съвместни продажби и преработка на земеделската продукция.

4. Стимулираща държавна политика за подпомагане на земеделското производство чрез:

1. Прилагането на ОСП изисква една по-висока организация на аграрния сектор, при която всеки участник в нея – държавните органи и земеделските производители, ще поемат своята част от задълженията и отговорностите. Държавата трябва да предприеме активна политика за представяне на българската земеделска продукция по атрактивен начин в страните от ЕС и другите ни перспективни търговски партньори, чрез активно участие в специализирани изложения за селското стопанство и хранителната промишленост
2. Държавата да поеме задължението за приоритетно осигуряване на националните доплащания към директните плащания, които да поставят земеделските производители в България в равностойно положение спрямо производителите в другите страни членки на ЕС.
3. Аграрната наука трябва да се превърне в реален фактор в целия процес на управление на производствената дейност в земеделието и преработвателната промишленост. Това не може да се осъществи без поставянето на държавни поръчки при разработване на научни проекти и програми в съответствие с нуждите на земеделието и преработвателната промишленост. Само по този начин може да се използва целия потенциал на университети, научни институти към ССА и БАН, земеделските училища, Националната служба за съвети в земеделието и др. за подпомагане на земеделските производители и особено на полупазарните стопанства с потенциал за растеж чрез създаване на научни паркове и клъстери с оглед осъществяване на частно-публично партньорство, привличането на инвестиции и осъществяване на технологичен пренос.
4. Създаване на Фонд за гарантиране на селскостопанското производство срещу рискове непокривани от застрахователните компании, който да действа от 2010 г., когато застраховането на земеделските култури ще бъде задължително за земеделските производители.
5. Привличане чрез донорски фондове и участието на финансови институции за финансиране на Целева инвестиционна програма за изграждане на хидромелиоративни съоръжения и подпомагане на Сдруженията за напояване.

Основната цел за българското земеделие трябва да бъде увеличаване на неговата ефективност и възстановяване на производството в неговите традиционни сектори. Следователно решаването на проблемите на българското земеделие трудно може да се очаква че ще стане само с прилагането на мерките на ОСП. ОСП, приложена при нашите условия и съществуващи производствени структури, означава запазване на равнището на производството в страната на сегашното много ниско равнище. Затова прилагането на ОСП не може да реши специфичните проблеми на българското земеделие. Необходима е ясна държавна политика, осигуряваща силна и навременна подкрепа на отрасъла. В противен случай все повече аграрния сектор ще се превръща от гордост, в проблем за българската икономика и общество като цяло.